

Μαριάνθη Κοτέα
Πάντειο Πανεπιστήμιο
koteamarianthi@gmail.com

Διαπύλια τέλη: μια πηγή για την οικονομική πολιτική του Δήμου Πειραιά και την τοπική οικονομία κατά το 19ο αιώνα

Εισήγηση στην ημερίδα «*Αρχεία και πηγές της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του Πειραιά*», που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας στον Πειραιά (Ίδρυμα «Αικατερίνης Λασκαρίδη»), στις 20.3.2015. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα <https://hdoisto.gr/> στις 22.3.2018.

1. «Περί της ανάγκης και του ρόλου των διαπυλίων τελών»

Τα διαπύλια τέλη ανήκαν στην κατηγορία των έκτακτων φόρων και ήταν έμμεσοι φόροι οι οποίοι επιβάλλονταν από τις δημοτικές αρχές σε δύο κατηγορίες προϊόντων: α) στα είδη που εισάγονταν σ' ένα δήμο από άλλες περιοχές της επικράτειας ή από το εξωτερικό, είτε από τη θάλασσα είτε από την ξηρά, με σκοπό να καταναλωθούν μέσα στα όρια της περιφέρειας του δήμου και β) στα είδη που παράγονταν και καταναλώνονταν στα όρια του δήμου, υπό την προϋπόθεση ότι δεν είχε εισπραχθεί άλλος άμεσος ή έμμεσος δημοτικός φόρος γι' αυτά.¹

Ο δημοτικός νόμος όριζε ότι η εκμετάλλευση της δημοτικής περιουσίας έπρεπε να αποτελεί την κυριότερη πηγή τακτικών εσόδων για τους δήμους. Στην πραγματικότητα όμως σχεδόν όλοι οι νεοσύστατοι δήμοι της οθωνικής περιόδου στερούνταν περιουσίας, με αποτέλεσμα βέβαια τα τακτικά τους έσοδα να μην επαρκούν για τη συντήρησή τους. Η έλλειψη τακτικών εσόδων εξανάγκασε το κράτος να προβεί το 1836 [29 Μαΐου/10 Ιουνίου] στην έκδοση βασιλικού διατάγματος με το οποίο έδινε τη δυνατότητα στους αγροτικούς δήμους, οι οποίοι αποτελούσαν την πλειονότητα στο σύνολο των νεοσύστατων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, να επιβάλλουν δημοτικό φόρο μέχρι 2% στα αγροτικά προϊόντα που είχαν ήδη υπαχθεί στο δημόσιο άμεσο φόρο της δεκάτης. Το ίδιο διάταγμα επέτρεπε «εις τους δήμους, όσοι δεν δύνανται να λογισθώσι μεταξύ των δήμων του χωρίου», δηλαδή στους αστικούς δήμους, να επιβάλλουν έμμεσους φόρους πάνω στην τοπική κατανάλωση.²

Κατά την τριετία 1834-1836 τα μέλη πολλών δημοτικών συμβουλίων δεν παρουσιάζονταν στις συνελεύσεις για να αποφύγουν την επιβολή φόρων στους εαυτούς τους και στους συνδημότες τους. Η αντίσταση όμως αυτή κάμφθηκε αφενός με την έκδοση βασιλικού διατάγματος το οποίο ρύθμιζε θέματα σχετικά με τις

¹ Βλ. άρθρο 1, § γ', Β.Δ. «Περί των δημοτικών φόρων του 1837, *ΦΕΚ*, αριθ. 74/10.12.1836, άρθρο 2, Β.Δ. «Περί των δημοτικών φόρων του 1838», *ΦΕΚ*, αριθ. 5/5.2.1838, άρθρο 2 Β.Δ. «Περί των δημοτικών φόρων του 1842 έτους», *ΦΕΚ*, αριθ. 27/31.12.1841 και άρθρο 2 Β.Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1844», *ΦΕΚ*, αριθ. 40/2.12.1843.

² Βλ. άρθρο 5, Β.Δ. «Περί δημοτικών υποθέσεων», *ΦΕΚ*, αριθ. 24/30.5.1836.

συνεδριάσεις των δημοτικών συμβουλίων³ κι αφετέρου με τη νομοθεσία «Περί δημοτικών φόρων»,⁴ η οποία θεωρούσε την επιβολή έμμεσων φόρων δικαίωμα και υποχρέωση ταυτόχρονα των δήμων. Για το λόγο αυτό, όταν τα δημοτικά συμβούλια αρνούσαν να επιβάλλουν δημοτικούς φόρους, ήταν αρμοδιότητα του νομάρχη να εξετάσει κατά πόσο τα έσοδα επαρκούσαν για την εκπλήρωση των βασικών υποχρεώσεων των δήμων.⁵ Σε αντίθετη περίπτωση ο νομάρχης ήταν υποχρεωμένος να αναγκάσει τις δημοτικές αρχές να ψηφίσουν την επιβολή φόρων. Απαραίτητη ήταν η παρέμβαση του νομάρχη και στην περίπτωση που έκρινε ότι τα δημοτικά συμβούλια είχαν επιβάλλει φόρους ανεπαρκείς για τις δημοτικές ανάγκες, οπότε καταχωρούσε αναγκαστικά στους δημοτικούς προϋπολογισμούς το αναγκαίο ποσό από την είσπραξη δασμών.⁶

Στα χρόνια που ακολούθησαν οι δημοτικοί δασμοί μετατράπηκαν από έκτακτο έσοδο σε τακτικό κι επικράτησε η πρακτική να μην αναγράφεται, όπως όριζε η νομοθεσία, ο ιδιαίτερος προορισμός των εσόδων που προέρχονταν από τους δημοτικούς δασμούς, ούτε στους προϋπολογισμούς των δήμων ούτε στα βασιλικά διατάγματα που ενέκριναν την επιβολή τους, αλλά η χρήση τους να αποφασίζεται από τις δημοτικές αρχές.⁷ Η εξέλιξη αυτή ήταν επακόλουθο του γεγονότος ότι οι δήμοι δεν κατόρθωσαν να αυξήσουν τα τακτικά τους έσοδα, ώστε να πάψει να είναι απαραίτητη η επιβολή δημοτικών φόρων μέχρι την οριστική κατάργησή τους το 1948. Ακόμα όμως και κατά την παραμονή της κατάργησής τους, το 1946, τα 2/3 των εσόδων των 75 μεγαλύτερων δήμων της χώρας προέρχονταν από το δημοτικό δασμολόγιο.⁸

³ Β.Δ. «Περί των συνόδων των δημοτικών συμβουλίων», *ΦΕΚ*, αριθ. 31/2.7.1836 και Περικλής Αργυρόπουλος, *Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι*, τ. πρώτος, Αθήνα, 1843, σ. 201.

⁴ Η νομοθεσία αυτή αφορούσε τα ακόλουθα διατάγματα και νόμους:

- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1837», *ΦΕΚ*, αριθ. 74/10.12.1836
- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1838», *ΦΕΚ*, αριθ. 5/5.2.1838
- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1840», *ΦΕΚ*, αριθ. 6/29.3.1840
- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1841», *ΦΕΚ*, αριθ. 17/27.5.1844
- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1842 έτους», *ΦΕΚ*, αριθ. 27/31.12.1841
- Β. Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1844», *ΦΕΚ*, αριθ. 40/2.12.1843
- Ν. ΙΕ' «Περί δημοτικών φόρων», *ΦΕΚ*, αριθ. 22/23.8.1845
- Ν. ΚΘ' «Περί δημοτικών φόρων του 1846 έτους», *ΦΕΚ*, αριθ. 8/10.4.1846
- Ν. ΞΗ' «Περί των δημοτικών φόρων», *ΦΕΚ*, αριθ. 35/29.12.1847

⁵ Το άρθρο 17 του δημοτικού νόμου όριζε ως αναγκαία τη χρηματοδότηση των «υποχρεωτικών» δαπανών των δήμων. Ως υποχρεωτικές χαρακτηρίζονταν από το άρθρο 18 οι δαπάνες που είχαν άμεση σχέση με την ίδια την ύπαρξη των δήμων και την κανονική λειτουργία της δημοτικής υπηρεσίας. Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκαν τα έξοδα για την αστυνόμευση και τη διοίκηση του δήμου, η σύσταση ή εννοκίαση και διατήρηση των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης και των αγαθοεργών καταστημάτων. Βλ. *ΦΕΚ*, αριθ. 3/10 [22]1.1834, Ν. «Περί συστάσεως των Δήμων».

⁶ Βλ. Περικλής Αργυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 219.

⁷ Τιμολέων Φιλήμων, *Ο Δήμαρχος κατά την ελληνικήν νομοθεσίαν*, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1893, σ.σ. 532-533.

⁸ Νικόλαος Τάτσος, *Φορολογική αποκέντρωση. Το φορολογικό σύστημα της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα*, Επιστημονικές Μελέτες Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 1987, σ.σ. 72-74.

Τα διαπύλια τέλη αποτέλεσαν σημαντικό έσοδο μόνο για τους αστικούς δήμους της χώρας,⁹ γιατί η διάρθρωση της κατανάλωσης των κατοίκων τους ήταν αφενός διαφορετική απ' αυτήν των αγροτικών δήμων κι αφετέρου περιλάμβανε πολλά αγαθά πρώτης ανάγκης, τα οποία αναγκαστικά προμηθεύονταν τα αστικά νοικοκυριά από την τοπική αγορά, διότι η παραγωγή για αυτοκατανάλωση ήταν περιορισμένη. Μ' άλλα λόγια οι αστικοί πληθυσμοί δεν μπορούσαν να αποφύγουν τους έμμεσους φόρους, όπως το έκαναν οι αγροτικοί, οι οποίοι παρήγαγαν προϊόντα για αυτοκατανάλωση ή για ανταλλαγή σε είδος κι επιπλέον είχαν τη δυνατότητα να καταναλώνουν τα υποκατάστατα κάποιων φορολογούμενων αγαθών.¹⁰

Ωστόσο δεν είχαν όλοι οι αστικοί δήμοι τη δυνατότητα να ασκήσουν με την ίδια αποτελεσματικότητα το δικαίωμά τους να επιβάλλουν φόρους πάνω στην τοπική κατανάλωση. Μόνο στις μεγάλες κι αναπτυσσόμενες πόλεις τα έσοδα από τους δασμούς ήταν τέτοια, ώστε να μπορούν να καλύψουν αρκετές ανάγκες των δήμων τους, χωρίς ταυτόχρονα να κάνουν ακριβότερη τη ζωή σ' αυτές και να παρεμποδίζουν την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας.

Γιατί τα διαπύλια τέλη ήταν κοινωνικά άδικος θεσμός, καθώς οι έμποροι αύξαναν τις τιμές των δασμολογούμενων προϊόντων κατά το ποσό των έμμεσων φόρων κι έτσι τελικά η δημοτική φορολογία επιβάρυνε περισσότερο την οικονομική κατάσταση των χαμηλών εισοδημάτων.

*«Αφού αποδειχθή ότι [...] δεν εξαρκούσιν [τα τακτικά έσοδα] εις τας κατεπειγούσας και επωφελείς του δήμου χρείας, τα δημοτικά συμβούλια δύνανται να επιβάλλωσιν έμμεσον φόρον επί των έξωθεν του δήμου και προς εσωτερικήν αυτού κατανάλωσιν εισκομιζομένων ωνίων, προτιμομένων βαθμηδόν εκείνων των ειδών, των οποίων η φορολογία είναι ολιγώτερον επαισθητή προ πάντων δια την ενδεή των κατοίκων κλάσιν».*¹¹

Αρχικά οι δασμοί επιβάλλονταν «στα τρόφιμα, εκτός των δημητριακών καρπών, αλεύρων, άρτου, λαχάνων, χλωρών οσπρίων, χλωρών οπωρών, χλωρού τυρού, γάλακτος, άλατος, ορνιθίων, ωών, και άλλων μικρών ειδών».¹² Αλλά η εξαίρεση αυτή μπορούσε να αρθεί «ένεκα ιδιαιτέρων αναποφεύκτων περιστάσεων τινός δήμου, και καθόσον αύται διαρκούσι, δύνανται να επεκταθή ο δασμός και εις τους

⁹ Αρχικά επιτράπηκε σ' όλους τους δήμους της χώρας να επιβάλλουν έμμεσους φόρους πάνω στην τοπική κατανάλωση προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωσή τους. Ωστόσο από το 1845 μέχρι το 1877, το δικαίωμα της επιβολής δασμών περιορίστηκε μόνο στους δήμους που ήταν πρωτεύουσες επαρχιών ή αποτελούσαν έδρα κρατικής τελωνειακής αρχής εννοούμενου και του σταθμάρχη. Στα τέλη του 1877 με το νόμο ΧΞΔ' το δικαίωμα αυτό επεκτάθηκε πάλι σ' όλους τους δήμους της επικράτειας. Βλ. ΦΕΚ, α) αριθ. 22/23.8.1845, Ν. ΙΕ' «Περί δημοτικών φόρων», β) αριθ. 1/3.1.1878, Β.Δ. «Περί επιβολής δασμού επί των ωνίων και εμπορευμάτων εις τους μη υπαγομένους εις τας εν τω άρθρω Ι του ΞΗ' νόμου κατηγορίας δήμους».

¹⁰ Γιώργος Β. Δερτιλής, *Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο νεοελληνικό κράτος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, σ.σ. 164-165 και Λυδία Σαπουνάκη-Δρακάκη, *La Grèce urbaine et rurale (1835-1875): consommations et revenus*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Παρίσι Ι, Σορβόνη, Παρίσι, 1989, σ.σ. 41-66, 170-184.

¹¹ Βλ. άρθρο 1, Β.Δ. «Περί δημοτικών φόρων του 1842 έτους», ΦΕΚ, αριθ. 27/31.12.1841.

¹² Βλ. άρθρο 2, § β', Ν. ΞΗ' «Περί των δημοτικών», ΦΕΚ, αριθ. 35/29.12.1847.

*δημητριακούς καρπούς, τα άλευρα, και εις άλλα εμπορεύματα εκ των προς εσωτερικήν κατανάλωσιν εισαγομένων· αλλά το περί τούτου ψήφισμα του Δημοτικού Συμβουλίου ισχύει μόνον, αφού εγκριθή δια Βασιλ. Διατάγματος, προηγουμένης γνωμοδοτήσεως του Υπουργικού Συμβουλίου».*¹³

Επιπλέον το δημοτικό δασμολόγιο ήταν αναχρονιστικός θεσμός, γιατί τα διαπύλια τέλη αποτελούσαν φεουδαρχικό κατάλοιπο, το οποίο έβαζε φραγμούς στην ενοποίηση των τοπικών αγορών κι άρα στον εκσυγχρονισμό της οικονομίας.

*«Κοινωνία περιέχουσα τριακοσίους ή τετρακοσίους δήμους, εξ' ων έκαστος ωπλισμένος με τιμολόγιον επί των αναλωσίμων, απωθεί τα προϊόντα του γειτονεύοντος δήμου, και απωθείται αμοιβαίως απ' αυτόν· κοινωνία, η οποία διατέμενεται από μυριάς τελωνιακάς γραμμάς, σχηματιζούσας τείχη αδιάβατα, φυλακίζοντα ή αποκρούοντα την εθνικήν βιομηχανίαν, δεν δύναται βεβαίως να ευδαιμονήση· διότι αντί τού να υποβοηθώνται αι προαγωγικάί δυνάμεις δια της συγκοινωνίας, ουδετερούνται εκ τουναντίου, δια του εμφυλίου τελωνιακού πολέμου εκχαυνούμεναι».*¹⁴

Οι δημοτικές αρχές των μεγάλων και αναπτυσσόμενων πόλεων μπορούσαν να εξασφαλίζουν επαρκή έσοδα από τα διαπύλια τέλη και να μετριάζουν τον άδικο και αναχρονιστικό χαρακτήρα τους εξαιτίας δύο αλληλένδετων γεγονότων: πρώτον, επειδή μεγάλωνε συνεχώς ο αριθμός των καταναλωτών, δηλαδή των κατοίκων που κατέφευγαν στην τοπική αγορά για να καλύψουν τις βιοτικές τους και άλλες ανάγκες, ιδιαίτερα μάλιστα στις πόλεις-λιμάνια όπως ο Πειραιάς όπου ο κυμαινόμενος πληθυσμός αύξανε κατά πολύ το μόνιμο πληθυσμό τους· δεύτερον, επειδή είχαν τη δυνατότητα να καθορίζουν τα δασμολογούμενα είδη επιλέγοντας από μια πληθώρα τροφίμων και εμπορευμάτων και να επιβαρύνουν με ελαφρότερους φόρους τα βασικά είδη διατροφής, αφού η ποικιλία και ο αριθμός των καταναλισκόμενων κι άρα των φορολογητέων ειδών αυξανόταν ολοένα.

Αντίθετα στους δήμους στους οποίους ο αριθμός των καταναλισκόμενων ειδών ήταν μικρός και οι καταναλωτές λίγοι, οι δημοτικές αρχές ήταν υποχρεωμένες να επιβαρύνουν τα φορολογούμενα αγαθά με το μέγιστο επιτρεπόμενο ποσοστό του 2% επί της μέσης αγοραίας τιμής τους για να έχουν επαρκή έσοδα. Επομένως η ζωή στους μικρούς αστικούς δήμους, όταν επιβάλλονταν δημοτικοί δασμοί, ήταν ακριβότερη συγκρινόμενη με τους μεγάλους.

« [...] διότι όσον περισσότερα φορολογούμενα είδη, τόσον ελαφρότερος ο εις έκαστος αυτών επιβαλλόμενος φόρος, και τόσον μένει μεγαλυτέρα άδεια εις το δημοτικόν Συμβούλιον, να εκλέξη βαθμηδόν εκείνα τα είδη των οποίων η φορολογία δεν είναι οχληρά. Τούτο δεν δύναται να εκτελεσθή παρά δια της ελευθέρας εκλογής· διότι αλλού μεν τα τρόφιμα ευωνότερα είναι πλέον ευφορολόγητα· αλλού τα λοιπά

¹³ Βλ. άρθρο 5, ό.π.

¹⁴ Περικλής Αργυρόπουλος, ό.π., σ. 211.

αναλώσιμα ευκολότερον δασμολογούνται, εξ αιτίας της μεγάλης ποικιλίας των τοπικών περιστάσεων».¹⁵

Όμως η επιβολή έμμεσων δημοτικών φόρων πάνω στην τοπική κατανάλωση δεν αποτελούσε απλά και μόνο έναν τρόπο χρηματοδότησης των απαραίτητων δαπανών των δήμων αλλά λειτουργούσε και ως μέθοδος αναδιανομής του εισοδήματος σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Αυτό συνέβαινε γιατί οι δημοτικές αρχές, που είχαν την ευθύνη να καθορίζουν τα φορολογούμενα αγαθά και τις τιμές επί των οποίων υπολογίζονταν οι δημοτικοί δασμοί, ασκούσαν κατά κανόνα διπλή τιμολογιακή πολιτική.

Η πολιτική αυτή συνίστατο στο γεγονός ότι αφενός οι δημοτικές αρχές κατέγραφαν στα πρακτικά τους χαμηλότερες τιμές για τα αγαθά που παράγονταν στα όρια των δήμων τους σε σύγκριση με τις τιμές των αγαθών που εισάγονταν για να καταναλωθούν σ' αυτούς.¹⁶ Αφετέρου οι δημοτικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να παρουσιάζουν υψηλότερες τις τιμές των πολυτελών αγαθών και χαμηλότερες των αγαθών βασικής διατροφής από τις τιμές που πραγματικά ίσχυαν για τα αγαθά αυτά στην τοπική αγορά.¹⁷

Οι παραθαλάσσιοι δήμοι είχαν επιπλέον τη δυνατότητα να πολλαπλασιάζουν τα έσοδά τους από τα διαπύλια τέλη επειδή εκμεταλλεύονταν την πλεονεκτική τους θέση σε μια χώρα, όπου τα χερσαία μεταφορικά μέσα ήταν σχεδόν ανύπαρκτα, για να επιβαρύνουν με δημοτικούς δασμούς τα διαμετακομιζόμενα ή απλώς διερχόμενα προϊόντα από τα όρια τους, μολονότι ο νόμος όριζε κατηγορηματικά ότι αυτά τα αγαθά δεν μπορούσαν να φορολογηθούν εφόσον στερούνταν του απαραίτητου γνωρίσματος για την επιβολή τέτοιων δασμών, που ήταν η κατανάλωσή τους στην τοπική αγορά.

«Κατά το λειτουργούν σύστημα, ωφελούνται μόνον αι παράλιοι πόλεις, τουτέστι τα μεγάλα κέντρα, ως αι Πάτραι, ο Πειραιεύς, η Σύρος, αι Αθήναι, φορολογουμένων παρά των δήμων τούτων πάντων των εισαγομένων ωνίων και εμπορευμάτων, ενώ η ανάλωσις αυτών δεν γίνεται μόνον εν τοις δήμοις, ένθα επιβάλλεται ο δημοτικός φόρος, αλλά και εις πάντας τους λοιπούς δήμους, οίτινες ουδέν ωφελούνται· και σάς φέρω ως παράδειγμα τον νομόν των Πατρών, ένθα ο δήμος των Πατρών, κατά τα νυν κρατούντα, εισέπραξε κατά το 1888 εκ του δημοτικού φόρου ωνίων και εμπορευμάτων 426 χιλ. δραχμών, ο δήμος του Αιγίου 43 χιλ. δραχμών, ο δήμος Λετρίνων [Πύργος]

¹⁵ Ο.π., σ. 216.

¹⁶ Αυτού του είδους η διπλή τιμολογιακή πολιτική αναφέρεται στο: Θεόδωρος Δ. Σακελλαρόπουλος, *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σ. 317.

¹⁷ Η πρακτική αυτή αποδίδεται στο δήμο Αθηναίων στο δίτομο έργο των: Πέτρος Πιζάνιας-Γιώργος Ν. Μητροφάνης, *Κίνηση των τιμών στην Ελλάδα, ιθ' - αρχές κ' αι. (Πειραιάς-Ερμούπολη-Πάτρα)*, τόμ. Ι, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1991, σ. 31.

27,860 και ο δήμος Μυρτουντίων, διότι υπάρχει λιμήν, 5,450. Ενώ πάντες οι άλλοι δήμοι ουδέν ωφελούνται εκ του καταβαλλομένου δημοτικού φόρου [...]».¹⁸

« [...] Υπάρχουσι δήμοι, οίον ο των Καλαμών, εισπράττοντες πολλαπλάσια των αντιστοιχούντων προς την ιδίαν κατανάλωσιν, διότι εις τον δασμόν του δήμου Καλαμών εισφέρουσι και οι δημόται ολόκληρου της περιφέρειας ου μόνον της τέως επαρχίας Καλαμών, αλλά και του νομού, και επί των ούτως εισπραττομένων ο δήμος Καλαμών στηρίζει ανέκαθεν ολόκληρον αυτού την διοίκησιν».¹⁹

Τη δυνατότητα να πολλαπλασιάζουν τα έσοδά τους από την επιβολή δημοτικών δασμών είχαν κι οι ηπειρωτικές πόλεις που ήταν είτε έδρα επαρχίας ή νομού είτε έδρα τελωνειακής αρχής είτε και τα δύο μαζί.

«[...] Ό,τι δε συμβαίνει εν τω νομώ Αχαϊοήλιδος [δηλαδή οι φόροι στα εισαγόμενα τρόφιμα και εμπορεύματα εισπράττονται μόνο από τους δήμους Πατρών, Αιγίου και Πύργου αλλά καταναλώνονται από όλους τους δήμους της περιφέρειας του νομού] συμβαίνει εις άλλους νομούς κατά μείζονα βαθμόν, ως καθ' υπόθεσιν εν τω νομώ του αρχηγού της Αντιπολιτεύσεως, όπου οι πλειότεροι των δήμων ουδέν απελάμβανον, ενώ ήδη πλέον των 100 χιλιάδων δραχμών θέλουσι διανεμηθή [με το προτεινόμενο τρικουπικό νομοσχέδιο, το οποίο πρότεινε την αντικατάσταση των δημοτικών φόρων με την αύξηση των έμμεσων δημόσιων φόρων επί των εισαγόμενων προϊόντων από το εξωτερικό] εις τους δήμους του νομού Αρκαδίας, μη ζημιουμένου και του δήμου της Τριπόλεως».²⁰

Η καταστρατήγηση του νόμου «Περί των δημοτικών φόρων» γινόταν με την ανοχή του κράτους, επειδή οι τελωνειακές αρχές δεν διέθεταν στοιχεία για τον τελικό προορισμό των εισαγόμενων τροφίμων και εμπορευμάτων. Ο Τρικούπης μάλιστα ως πρωθυπουργός της χώρας είχε παραδεχτεί την αδυναμία αυτή του κρατικού μηχανισμού:

«[...] δεν είναι δυνατόν να γινώσκωμεν εκ των ποσοστών του τελωνείου Πατρών, πόσα προέρχονται εκ καταναλώσεως του δήμου Πατρέων, πόσα εκ καταναλώσεως άλλων δήμων του νομού Αχαΐας και Ήλιδος και πόσα εκ καταναλώσεως της όλης Πελοποννήσου, διότι το τελωνείον Πατρών εισάγει εμπορεύματα, κατασπειρόμενα ανά την Πελοπόννησον, άνευ διατυπώσεων παρεχουσών τα στοιχεία προς την εξακρίβωσιν του τελικού αυτών προορισμού [...] Τοιούτος πίναξ ουδέποτε θέλει προσκομισθή, διότι στοιχεία προς την σύνταξιν τοιούτου πίνακος δεν υφίστανται, ουδ' ήτο δυνατόν να υφίστανται».²¹

¹⁸ Βλ. αγόρευση βουλευτή Φωτήλα στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ', Β' Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 9, 6 Μαρτίου 1890, σ. 87-88.

¹⁹ Το απόσπασμα αυτό ανήκει στην αγόρευση του τότε πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη. Βλ. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ', Β' Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 7, 3 Μαρτίου 1890, σ. 59.

²⁰ Βλ. αγόρευση βουλευτή Φωτήλα στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, ό.π., σ. 88.

²¹ *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος ΙΑ', Β' Έκτακτος Σύνοδος, Συνεδρίασις 7, 3 Μαρτίου 1890, σ. 59.

Επομένως οι δημοτικές αρχές μέσω του δημοτικού δασμολογίου μπορούσαν ν' ανακαταναείμουν υπέρ των ασθενέστερων στρωμάτων το εισόδημα που αποσπούσαν από την τοπική κατανάλωση και σ' ορισμένες περιπτώσεις (παραθαλάσσιες πόλεις, πόλεις έδρα επαρχίας/νομού ή τελωνείου) κι από την κατανάλωση των υπόλοιπων δήμων της περιφέρειάς τους, προσφέροντας κοινωνικές υπηρεσίες (υγείας για τους πένητες και πρόνοιας για τα ορφανά, τους γέροντες κ.λπ.).²²

Το 1887 αφαιρέθηκε από τις δημοτικές αρχές το καθήκον να καταγράφουν τις τιμές των προϊόντων επί των οποίων υπολογίζονταν οι δημοτικοί δασμοί και η αρμοδιότητα αυτή μεταβιβάστηκε στην εκάστοτε κυβέρνηση, η οποία εξέδιδε βασιλικά διατάγματα για να καθορίσει κοινές τιμές για όλους τους δήμους της χώρας.²³ Έτσι οι δημοτικές αρχές έχασαν τη δυνατότητα της διπλής τιμολογιακής πολιτικής και της άμεσης παρέμβασης στην τοπική αγορά, αλλά δεν έχασαν τη δυνατότητα της αναδιανομής του τοπικού εισοδήματος. Γιατί συνέχισαν ένα μέρος των εσόδων που προέρχονταν από το δημοτικό δασμολόγιο να το χρησιμοποιούν στη χρηματοδότηση σημαντικών έργων υποδομής (που αφορούσαν την κατασκευή οδών, υπονόμων, υδραγωγείων, το φωτισμό της πόλης, την εξυπηρέτηση δανείων κ.ά.)²⁴ κι ένα άλλο μέρος για να ασκούν τον κοινωνικό τους ρόλο και να παρέχουν υπηρεσίες και αγαθά στους ασθενέστερους κατοίκους τους (όπως ήταν η εκπαίδευση κι η υγεία για τους πένητες).²⁵

2. Η πειραϊκή οικονομία και το δημοτικό δασμολόγιο

Η μελέτη των συνθηκών κάτω από τις οποίες βαθμιαία καθιερώθηκε και εξελίχθηκε το δημοτικό δασμολόγιο στην πόλη του Πειραιά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα έρχεται να καλύψει ένα ερευνητικό κενό, που αφορά στην «κατά πόλη» διερεύνηση της λειτουργίας του θεσμού των διαπυλίων τελών. Το αρχειακό υλικό που έχει διασωθεί αποτελείται από τις ακόλουθες πρωτογενείς πηγές:

²² ΦΕΚ, αριθ. 24/6.7.1849, Β.Δ. «Περί επεκτάσεως δασμού εις τον δήμον Αθηνών», όπου τα έσοδα από την επιβολή δημοτικών δασμών χρησίμευαν αποκλειστικά στη διατήρηση του νοσοκομείου. Επίσης βλ. ΦΕΚ, αριθ. 72/6.12.1836, Β.Δ. «Περί της διοικήσεως των αγαθοεργών καταστημάτων», του οποίου η έκδοση αποτελούσε εφαρμογή των άρθρων 15, 17, 20 και 114 του δημοτικού νόμου, τα οποία όριζαν ότι η σύσταση και η διατήρηση των αγαθοεργών καταστημάτων ήταν μία από τις ουσιωδέστερες υποχρεώσεις των δήμων.

²³ Βλ. άρθρα 20-22 του νόμου ΑΥΚΕ' «Περί τελωνιακού δασμολογίου», ΦΕΚ, αριθ. 100/30.4.1887 και Β.Δ. «Περί δημοτικού δασμολογίου», όπου τα δασμολογούμενα αγαθά ταξινομήθηκαν κατά κατηγορίες και ορίστηκε «εφ' άπαξ δι' όλην την επικράτειαν» η αξία των ωνίων και εμπορευμάτων «κατά κεφαλήν, καθ' έκαστον, κατ' οκάν ή πλείονας οκάδας» κ.λπ., ΦΕΚ, αριθ. 334/11.12.1887.

²⁴ ΦΕΚ, αριθ. 1/21.1.1850 Β.Δ. «Περί επεκτάσεως του δημοτικού δασμού εις τον δήμον Πειραιώς» όπου η χρήση των εσόδων γινόταν αποκλειστικά για την ισοπέδωση και λιθόστρωση των οδών και πλατειών και την κατασκευή των αναγκαίων οχετών της πόλης, β) αριθ. 28/29.8.1850 Β.Δ. «Περί επεκτάσεως του επί των ωνίων δασμού εις τους δήμους Κορθίου και Γαυρίου» όπου τα έσοδα χρησίμευαν αποκλειστικά στην απόσβεση των χρεών που επιβάρυναν τους δύο δήμους.

²⁵ ΦΕΚ, αριθ. 24/12.8.1853, Β.Δ. «Περί επεκτάσεως του δημοτ. Δασμού εις τον δήμον Κρανιδίου», όπου η προερχόμενη από το δημοτικό δασμό πρόσδοδος προοριζόταν αποκλειστικά για τη σύσταση και διατήρηση του δημοτικού σχολείου των κορασίων.

- τους δημοτικούς προϋπολογισμούς, μέσω των οποίων οι δημοτικές αρχές όφειλαν να αποδεικνύουν ότι τα έσοδα από την εκμετάλλευση της δημοτικής περιουσίας και τους άμεσους φόρους δεν επαρκούσαν για τη χρηματοδότηση «κατεπειγουσών και επωφελών» δημοτικών αναγκών,
- τους πίνακες των διατιμήσεων, οι οποίοι συνόδευαν τους προϋπολογισμούς καταγράφοντας τα φορολογούμενα είδη, τη μέση αγοραία τιμή τους και το ποσοστό του φόρου κατά μονάδα μέτρησης,
- τις διακηρύξεις και τα πρακτικά των πλειοδοτικών δημοπρασιών,
- τις αναφορές του τελώνη, του δημοτικού εισπράκτορα, των ενοικιαστών των φόρων και των φορολογούμενων προς το δήμαρχο,
- τις αποφάσεις και τις αναφορές του δημοτικού συμβουλίου προς το δήμαρχο και τις προϊστάμενες αρχές και
- την αλληλογραφία του δημάρχου με το δημοτικό συμβούλιο, τις δημοτικές και τελωνειακές υπηρεσίες καθώς και με φορείς της περιφερειακής και κεντρικής διοίκησης.

Τα ζητήματα τα οποία κυρίως τίγονται στις παραπάνω πηγές είναι: η επιλογή των φορολογούμενων ειδών, η επιβολή του καταλληλότερου ποσοστού φόρου και ο αποδοτικότερος τρόπος είσπραξης των δημοτικών δασμών.

Η πρώτη μελέτη των στοιχείων που έχουμε συγκεντρώσει δείχνει ότι το δημοτικό δασμολόγιο επεκτάθηκε σταδιακά και συμπεριέλαβε αρκετά είδη τροφίμων και εμπορευμάτων· η επέκταση ξεκίνησε με αυτά που εισάγονταν από άλλες περιοχές της επικράτειας και στην πορεία των ετών ενσωματώθηκαν και τα αγαθά που προέρχονταν από το εξωτερικό. Επίσης προηγήθηκε η δασμολόγηση των εισαγόμενων από το λιμάνι του Πειραιά ειδών κι ακολούθησε η επιβολή των δημοτικών δασμών στα εισαγόμενα από την ξηρά.

Η επέκταση του δημοτικού δασμολογίου προκρίθηκε από τα δημοτικά συμβούλια, επειδή θεωρήθηκε ότι αποτελούσε το μόνο τρόπο συμβιβασμού των αναγκών του δημοτικού ταμείου με τα συμφέροντα των φορολογούμενων, εφόσον βέβαια συνδυαζόταν με διαφορετικό ποσοστό φόρου ανά κατηγορία προϊόντων. Γιατί η επιβολή διαφορετικού ποσοστού εξασφάλιζε τη δίκαιη κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης μεταξύ των διαφόρων εμπορών, επαγγελματιών και τεχνιτών. Κι επιπλέον έδινε τη δυνατότητα να φορολογηθούν με το ελάχιστο ποσοστό τα τρόφιμα πρώτης ανάγκης κι έτσι να διατηρηθούν χαμηλές οι τιμές τους για τους ενδεείς κατοίκους της πόλης.

Ωστόσο αυτή η μορφή διπλής τιμολογιακής πολιτικής, που επιχειρούσε να φορολογήσει όσους δραστηριοποιούνταν οικονομικά στην τοπική αγορά ανάλογα με τα έσοδά τους, δημιούργησε προβλήματα σ' εκείνους τους εμπόρους, των οποίων τα εισαγόμενα προϊόντα δεν προορίζονταν αποκλειστικά για την τοπική κατανάλωση. Ο συνεχής και καθημερινός έλεγχος, που απαιτείτο να γίνεται με σκοπό να διακριθούν οι ποσότητες, που καταναλώνονταν στον Πειραιά από τις ποσότητες, που πωλούνταν σε άλλους δήμους κι ιδιαίτερα στο γειτονικό δήμο των Αθηναίων, σύντομα

προκάλεσε συγκρούσεις ανάμεσα στους φορολόγους και τους φορολογούμενους. Οι εκατέρωθεν αιτιάσεις, αφενός εναντίον των ενοικιαστών για τις καταχρήσεις στην είσπραξη των φόρων και για τα εμπόδια στην ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων, κι αφετέρου εναντίον των εμπόρων για την άρνηση καταβολής του οφειλόμενου ποσού και για την απόκρυψη των πραγματικά καταναλωθέντων ποσοτήτων στην πειραιϊκή αγορά, απαιτούσαν βελτιωτικές αλλαγές.

Οι θιγόμενοι έμποροι με αναφορά τους προς το δημοτικό συμβούλιο ζήτησαν να καθιερωθεί ένα ομοιόμορφο χαμηλό ποσοστό φόρου της τάξεως του μισού ή του ενός τετάρτου του εκατοστού σε όλα τα εισαγόμενα προϊόντα ανεξάρτητα από τον τόπο κατανάλωσής τους. Μ' αυτόν τον τρόπο οι έμποροι θα απαλλάσσονταν αμέσως από το στενό έλεγχο των ενοικιαστών του δημοτικού φόρου και το απελευθερωμένο πλέον εμπόριο θα αναπτυσσόταν ακόμα περισσότερο. Η εξέλιξη αυτή βέβαια θα ήταν επωφελής τόσο για το δημοτικό ταμείο, όσο και για την τοπική οικονομία. Το αίτημα αυτό υιοθετήθηκε από τις δημοτικές αρχές αλλά δεν εγκρίθηκε από το αρμόδιο υπουργείο, γιατί τότε θα παραβιαζόταν ο νόμος που απαγόρευε τη δασμολόγηση των διαμετακομιζόμενων ή απλώς διερχόμενων προϊόντων από τα όρια του δήμου. Τελικά η έκδοση του απαιτούμενου βασιλικού διατάγματος ικανοποίησε εν μέρει τους εμπόρους, καθώς όριζε ότι;

«Άρθρον 1. επιτρέπεται εις τον Δήμον Πειραιώς να επιβάλη τον επί των ωνίων δασμόν εφ' όλων των εις αυτόν εισαγομένων προς εσωτερικήν κατανάλωσιν εμπορευμάτων παντός είδους.

*Άρθρον 2. Ο όρος του δασμού τούτου προσδιορίζεται εις έν τέταρτον του εκατοστού της τιμής αυτών [...]*²⁶

Το ομοιόμορφο και χαμηλό ποσοστό του ενός τετάρτου του εκατοστού (δηλαδή το 0,25% επί της μέσης αγοραίας τιμής όλων των εισαγόμενων) εγκρίθηκε το 1850 και συνέχισε να ανανεώνεται μέχρι και το 1855, καταφέροντας να εξασφαλίσει σταθερά έσοδα από τα διαπύλια τέλη για το δημοτικό ταμείο. Ενδιαφέρον έχει ο λόγος της επέκτασης των δασμών: « [...] θέλει χρησιμεύσει αποκλειστικώς εις την ισοπέδωσιν και λιθόστρωσιν των οδών και πλατειών, και την κατασκευήν των αναγκαίων οχετών της πόλεως». Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι ο δημοτικός νόμος (άρθρα 34-36) πρόβλεπε την προσφορά «προσωπικής εργασίας» στην κατασκευή των δημοτικών φρεάτων, οδών, γεφυρών κ.λπ. Αλλά νωρίτερα, το δημοτικό συμβούλιο είχε αποφασίσει ότι: «δεν παραδέχεται να επιβάλλη την προσωπικήν εργασίαν ήτις [...] θέλει παρέξει μικράν την ωφέλειαν και πολλήν την δυσαρέσκειαν».²⁷

Κατά τα έτη 1856-1859 όμως το ποσοστό του φόρου τετραπλασιάστηκε, δηλαδή αυξήθηκε στο ένα εκατοστό και ο τρόπος είσπραξής του άλλαξε: διακόπηκε η ετήσια εκμίσθωση των δημοτικών δασμών στον εκάστοτε πλειοδότη. Μέχρι το 1856 η

²⁶ Βλ. υποσημείωση 24.

²⁷ Αριθμός πράξης 53/7.7.1842, ΙΑ/ΔΠ.

εκμίσθωση των έμμεσων φόρων αντί της άμεσης είσπραξής τους από το δημοτικό εισπράκτορα θεωρήθηκε αποδοτικότερη, μολονότι αρκετές φορές οι δημοτικές αρχές του Πειραιά κατέφυγαν στα δικαστήρια για να εισπράξουν τα χρέη των ενοικιαστών προς το δημοτικό ταμείο.²⁸

Το γεγονός που ανάγκασε το δήμαρχο και το δημοτικό συμβούλιο του Πειραιά να προβούν στις παραπάνω αλλαγές οφειλόταν στην απόφαση του υπουργείου των Εσωτερικών να ικανοποιήσει το αίτημα των δημοτικών αρχών της Αθήνας για την επιβολή στους δύο γειτονικούς δήμους ομοιόμορφου δασμού πάνω σ' όλα τα εισαγόμενα για τοπική κατανάλωση προϊόντα με σκοπό να εκλείψει ο καταπιεστικός έλεγχος των ενοικιαστών των δασμών της Αθήνας. Το αίτημα αυτό ήταν παλαιότερο· χρονολογείται από το 1852, αλλά τότε οι δύο δήμοι δεν είχαν καταφέρει να συμφωνήσουν στο ποσοστό του φόρου και στην αναλογία κατανομής των εσόδων που θα προέρχονταν απ' αυτόν.

Η επιμονή του δήμου των Αθηναίων για την επιβολή ομοιόμορφου δασμού στους δύο δήμους συνιστούσε μια ακόμα εκδήλωση του ανταγωνισμού, που σοβούσε στις σχέσεις της πρωτεύουσας με το επίνειό της. Συγκεκριμένα, το 1837 οι δημοτικές αρχές του Πειραιά είχαν καταφέρει να μετονομαστεί το «τελωνεϊόν Αθηνών» σε «τελωνεϊόν Πειραιώς» με το σκεπτικό ότι το κατάστημα έδρευε στην περιοχή, όπου είχε συσταθεί πλέον ο δήμος του Πειραιά.²⁹ Ενώ το 1840 το δημοτικό συμβούλιο της Αθήνας με ψήφισμά του ζητούσε τη συγχώνευση των δύο δήμων επικαλούμενο, μεταξύ άλλων επιχειρημάτων, την εκκρεμότητα που υπήρχε στον προσδιορισμό των ορίων τους³⁰ και τη διπλή δασμολόγηση των προϊόντων που εισάγονταν από το λιμάνι του Πειραιά αλλά καταναλώνονταν στην Αθήνα.³¹

Τελικά η προσπάθεια του δήμου της Αθήνας ευοδώθηκε το 1856 με την υπογραφή συμβολαίου από τους τότε δημάρχους των δύο πόλεων (Λουκά Ράλλη και Κωνσταντίνο Γαλάτη αντίστοιχα), το οποίο πρόβλεπε τα εξής:

- αύξανε σε ένα εκατοστό το ποσοστό του φόρου για όλα τα εισαγόμενα εμπορεύματα και σιτηρά από το λιμάνι του Πειραιά και καταναλισκόμενα στους δύο δήμους,
- ανέθετε την είσπραξη των δασμών στις υπηρεσίες του τελωνείου του Πειραιά,
- καθιέρωνε κοινή διατίμηση,³² η οποία ίσχυσε και για τα 3 έτη (1856-1858) και

²⁸ Τέτοια ήταν η περίπτωση των ενοικιαστών Ιωάννη Ναντάκη, Κωνσταντίνου Τσακανίκα και Γεώργιου Λεβίδη για τα έτη 1840, 1841 και 1842 αντίστοιχα. Βλ. αριθμός πράξης 96/30.8.1843, 106/24.10.1843, 119/4.2.1844, 127/16.2.1844, 150/26.7.1844, 157/7.9.1844, 163/3.10.1844 και 169/4.11.1844 στο ΙΑ/ΔΠ.

²⁹ Βλ. ΦΕΚ, αριθ. 21/11.6.1837, Β.Δ. «Περί της ονομασίας του τελωνείου Αθηνών» και την αναφορά του δημάρχου προς το Διοικητή Αττικής με ημερομηνία 26.2.1837/1837 Α', ΙΑ/ΔΠ.

³⁰ Η διαμάχη για τον καθορισμό των ορίων των δύο δήμων κατέληξε στη δικαιοσύνη το 1857 και έληξε υπέρ του Πειραιά το 1861, όταν τελεσιδίκησε στον Άρειο Πάγο. Διευκρινίζουμε ότι τα διοικητικά όρια των δήμων ήταν ταυτόχρονα και φορολογικά. Βλ. 1857 Α', ΙΑ/ΔΠ.

³¹ Βλ. Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Πειραιά (ΙΑ/ΔΠ), αριθμός πράξης 136/20.4.1840 και 137/25.4.1840.

³² 1860 Α', ΙΑ/ΔΠ.

- κατένειμε τα έσοδα κατά την αναλογία 3/10 στον Πειραιά και 7/10 στην Αθήνα.³³

Ο διακανονισμός αυτός διήρκεσε μέχρι το Μάρτιο του 1859. Τότε συστάθηκε το τελωνείο της Αθήνας, απ' όπου πλέον συνέχισαν να εισπράττονται οι δασμοί του δήμου της πρωτεύουσας, αυξάνοντας μάλιστα το ποσοστό του φόρου σε δύο εκατοστά.³⁴ Η επιστροφή του Πειραιά στο προηγούμενο καθεστώς της φορολογικής αυτονομίας, επέτρεψε στις δημοτικές αρχές να μειώσουν το ποσοστό του δασμού στο δήμο τους από ένα σε μισό κι όχι σε ένα τέταρτο του εκατοστού, όπως ίσχυε πριν το 1856. Ωστόσο δεν επανήλθε το σύστημα της εκμίσθωσης των έμμεσων φόρων, αλλά συνεχίστηκε η εισπραξή τους από το τελωνείο του Πειραιά.

Η διατήρηση ενός ομοιόμορφου χαμηλού ποσοστού υπήρξε και πάλι αποτέλεσμα της συναίνεσης των δημοτικών αρχών με τους εμπόρους της πόλης και της έγκρισης του υπουργείου των Εσωτερικών.³⁵ Ωστόσο δεν είναι βέβαιο ότι η προϊστάμενη αρχή γνώριζε το ακριβές περιεχόμενο της ακόλουθης πρότασης των εμπόρων:

*«[...] να παραδεχθή ο Δήμος ούτος μέτριον τινά έμμεσον φόρον, το πολύ ήμισυ επί τοις εκατόν εφ' όλων εν γένει των εμπορευμάτων, ωνίων και μη, επίσης και των Δημητριακών καρπών και παντός είδους γεννημάτων· υποσχόμενοι να πληρώνωμεν αυτόν τον φόρον, ή εισάγοντες έξωθεν ή μεταφέροντες εκ του κράτους ελεύθερα ή μη είδη, χωρίς να κάμωμεν χρήσιν της τριμήνου προθεσμίας, περί προσωρινής δήθεν εναποθέσεως εις τον Δήμον τούτον των εμπορευμάτων κατά το άρθρον 11 του ΕΗ' νόμου του έτους 1847, παραιτούμενοι ευχαρίστως αυτού του δικαιώματος».*³⁶ Ουσιαστικά λοιπόν η υπόσχεση που έδιναν οι έμποροι να καταβάλλουν άμεσα το φόρο ισοδυναμούσε με τη φορολόγηση όλων των εισαγόμενων προϊόντων ανεξάρτητα από τον τόπο της κατανάλωσής τους.³⁷

Το ομοιόμορφο ποσοστό του δημοτικού δασμού άλλαξε μετά την ψήφιση του προϋπολογισμού του 1868 από 0,5% σε 0,6%, δηλαδή αυξήθηκε μόλις κατά ένα χιλιοστό. Το ίδιο έτος αναθεωρήθηκε και η διατίμηση, η οποία με πολύ μικρές αλλαγές είχε μείνει ίδια από το 1852. Η νέα διατίμηση είχε καταστεί αναγκαία: *«ένεκα της υπερτιμήσεως πολλών ωνίων και εμπορευμάτων και της υποτιμήσεως άλλων».*³⁸ Επίσης ενδιαφέρουσα είναι και η δήλωση του δημοτικού συμβουλίου ότι το δημοτικό δασμολόγιο του 1868 ήταν *«κατά το πλείστον συγχωνευθέν προς το εν*

³³ 1856 Α', ΙΑ/ΔΠ. Επίσης βλ. τα Β.Δ. των ετών 1856, 1857, και 1858 στα ΦΕΚ, αριθ. 1/13.1.1856, αριθ. 82/29.11.1856, αριθ. 3/14.2.1858

³⁴ ΦΕΚ, αριθ. 1/24.1.1859, Β.Δ. «Περί ανανεώσεως του δημοτικού δασμού κατά τους δήμους Αθηνών και Πειραιώς» και αριθ. 2/29.1.1859 Ν. 497 «Περί συστάσεως τελωνείου εν Αθήναις».

³⁵ ΦΕΚ, αριθ. 26/27.6.1859, Β.Δ. «Περί ελαττώσεως του όρου του επιβεβλημένου εις τον δήμον Πειραιώς δασμού».

³⁶ Η αναφορά απευθύνεται «προς την Δημαρχίαν Πειραιώς», έχει ημερομηνία 28.2.1859 και φέρει τις υπογραφές σημαντικών εμπόρων του Πειραιά.

³⁷ Το άρθρο 11 όριζε: «[...] μετά παρέλευσιν δε τριων μηνών, όσων ειδών η εξαγωγή δεν αποδειχθή επιμελεία του εισαγαγόντος, υποβάλλονται εις την πληρωμήν του νενομισμένου δασμού». Για το ΦΕΚ του νόμου βλ. υποσημείωση 4.

³⁸ Αριθ. πράξης 154/11.10.1867, ΙΑ/ΔΠ.

ισχύϊ του δημοσίου». Το 1873 αναθεωρήθηκε ξανά η διατίμηση για τους ίδιους λόγους, αλλά το ποσοστό του δασμού διατηρήθηκε σε 0,6%.³⁹ Το επόμενο έτος το δασμολόγιο επεκτάθηκε και σε άλλα εισαγόμενα από την ξηρά όνια και εμπορεύματα «*δια την συντήρησιν του Νοσοκομείου*», και συνοδεύθηκε από την απαιτούμενη διατίμηση. Ενώ για την είσπραξη του δασμού από τα εισαγόμενα «*δια της ξηράς*» προϊόντα προτιμήθηκε το σύστημα της εκμίσθωσης.⁴⁰ Η τελευταία αύξηση του ποσοστού του δασμού πραγματοποιήθηκε κατά την ψήφιση του προϋπολογισμού του 1880 σε 0,7% κι οι τελευταίες διατιμήσεις συντάχθηκαν για τους προϋπολογισμούς του 1875 και του 1883.⁴¹ Το 1887, όπως ήδη προαναφέρθηκε, η διατίμηση των δασμολογούμενων προϊόντων έπαυσε να ανήκει στις αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Ένα πρώτο συμπέρασμα λοιπόν απ' όσα προαναφέρθηκαν είναι ότι στο δήμο του Πειραιά η διπλή τιμολογιακή πολιτική ασκήθηκε μέσω του ποσοστού του δασμού, άλλοτε με την επιβολή διαφορετικού ποσοστού ανά κατηγορία προϊόντων κι άλλοτε με την επιβολή ενός χαμηλού ομοιόμορφου ποσοστού σ' όλα τα προϊόντα. Μ' αυτόν τον τρόπο οι δημοτικές αρχές πέτυχαν να είναι μικρή η φορολογική επιβάρυνση τόσο για τους φορολογούμενους, όσο και για τους καταναλωτές της πόλης. Ταυτόχρονα όμως, όπως φαίνεται από τη μελέτη των προϋπολογισμών, τα έσοδα για το δημοτικό ταμείο αυξάνονταν κι επομένως η δημοτική διοίκηση στον Πειραιά μπορούσε να ανταποκριθεί στα καθήκοντά της που αφορούσαν:

- τη σύσταση και διατήρηση διαφόρων δημοτικών καταστημάτων (όπως π.χ. δημαρχείου, αστυνομικού καταστήματος, σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης, ορφανοτροφείων, γηροκομείων, νοσοκομείων κ.ά.),
- την οργάνωση του χώρου της πόλης (δηλαδή την εκτέλεση του πολεοδομικού σχεδίου με την κατασκευή δρόμων, πλατειών, κήπων, περιπάτων καθώς και τον καθορισμό της βιομηχανικής ζώνης),
- τη δημιουργία της απαραίτητης υποδομής (δηλαδή ναών, νεκροταφείων, σφαγείων, δημοτικών αγορών, δημοτικών λουτρών, έργα για το φωτισμό, την ύδρευση, την αποχέτευση, τη διαρρύθμιση των λιμανιών κ.λπ.).⁴²

Η ολοκλήρωση της τρέχουσας έρευνας θα καταλήξει στη συγγραφή μονογραφίας με τον τίτλο: Πειραιϊκή οικονομία και δημοτικό δασμολόγιο.

³⁹ Αριθ. πράξης 211/26.9.1872, ΙΑ/ΔΠ.

⁴⁰ Αριθ. πράξης 288/17, 18 και 26.9.1873, ΙΑ/ΔΠ.

⁴¹ Αριθ. πράξης 79/28.10.1875, 80/19.11.1879 και 339/7.12.1882, ΙΑ/ΔΠ. Κατά την ψήφιση του προϋπολογισμού του 1884 ο δήμαρχος πρότεινε την αύξηση του δασμού κατά ένα επιπλέον χιλιοστό σε 0,8%, αλλά η πρότασή του δεν έγινε δεκτή από το δημοτικό συμβούλιο.

⁴² Μαριάνθη Γ.Α. Κοτέα, *Τοπική διακυβέρνηση και αστικοποίηση: ο εκσυγχρονισμός της Δημοτικής Διοίκησης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Διόνικος, 2007.

